

Bɔɔwú-daá kutoluú

Bɔɔwú-daá n̄ba né, Níncéewá ge belé bénzeé.

Belé bogutoluú kegéee Cééba ge. Tээ́dɪ tuń né, Álibí-wóró ge tulé tuvunwe, Camanáa n̄bááwu-daá nbulé. N̄na ge baagálu ge bɔɔgónɪ bosúu Álibí.

Bujɔɔ bujɔɔ né, kúbɔní Koríko na ɪɔawaalnáa nebére baagágúrú Álibí kisɔɔ-daá. Naáru weeqéee, ikózuu Kemeeni, naáru ɪlɔɔ Kpasówa-déee, nge toozo n̄nɪ woogózuu Afádá-déee. Buga naaza n̄nɪ ge kúbɔní Koríko gbееzebá. ɪlé wánnyarú nibíizi na furíni tɔná n̄dɪ ge wánɔ́ám. ɪlé ɪdéee nibíizi kéee bukáatawá ge, aláa wánmóu bóndɔ́ɔlɪ bebíya tunási-daá na buɔɔ kudɔ́ɔ wonkí kíngbáa bíya bánɔ́yáa kɪ sɪsɪ: simíka né, tángbáa we. Amá, kúbɔnáa-déee n̄zi ɔɔɔɔ we. Nabúru-déee né, a bigéee ɪrú-déee tunɔɔ ɔɔɔɔ yɪ féeezi, nge waamu ke ɪtɔ́ɔlɪ, bínɔ́elíi yɪ ge.

Sááɪɪ wenkí kúbɔní Koríko ɪmú waagálu Álibí né, ɪgana ɪgbɪná amú ge wángayám ɪgegerenje. Wɔɔgónɪ ɪtála ɔ́eelí né, nge waana bóu kúbɔ́ngɪ nakóru waalá kiriwé bɪka bulɪzɪ faɔ́ama fáya n̄gɪ kulawótáá. Nge waagba bóu kuń hálɪ ɪtɪ faɔ́ama kuń kɪdaá. Weegíli ɪbééɔ ɔ́ɪdaare-déee yáásɪ né, ɔ́ɪlé ɔ́ɪlá yɪ kazɔɔ.

N̄na ge sɪsɪ: bɔɔwú kɪna kɪdaá ge mónɔ́wúu bɪka naáru tánnáa ma. Káma, budéee sááɪɪ né, fulezeemási-dunáa wónɔ́wúu awénɔ́ja ge bɪka b́engilím b́angbáa ɪráa b́angayám. Nge waamáázɪ ɪyuú ɪtulí sɪsɪ ɔ́eere tángbáa bóu. Biiyéle waaján ɪsúu ɪdéee kéreenje bɪka ɪwe wánvarím, bɪka wánnyarú ɪdéee furíni na nibíizi wónbonáa kɪyaánɪwá-daá wángayám.

Tóó, Bɔwú-daá ge ɔwe, nge wíre neḡere nuvoowú né, wéndíí kídíím buté ɔjɔɔ wénveezí na bitási ukurú ɔsúu né, nge waanú ɔgogoore neḡere. Ɖoo buríŋa izuú náa idanu tá ɔe. Nge bulá yi bití. Zaamáani wenkí budárabaazi né, nge weewélesi kazɔɔ. Náa ge biivéeri yi sisí: mɔɔ ge Sutówa, mawaaló ge Kanjawó. A nyáádílí móró, nyónyuuwúu wenbí buríŋa nyɔzɔléé né. Nge buzuúzi kúbɔní Koríko kaanɔ́a. Nge sisí: tɔm tuna ge wentí. Ngbetii kpínɔe waabuzi ná ɔɔmatná ma ɔɔ. Ɖoo buríŋa balurúu ma, mádánáa ta maamáaci kina. Biiyéle idodóo nuvoowú. Kalumbáawó kaɔaa ní-ɔe bɔwúu waagusi ná kúbɔní idée cááláná-ɔɔ idée cáádi.

Tóó, idée cáádi-dáa né, nge bugálu sisí lizɔɔ kúbɔ́ŋa nekére we láawu-daá kajúuna yi. Lizɔɔ keɔn kɔɔkíná na ku ɔɔdárae ɔm. Bilé né, iyúú utílí bilé, bika ɔcáa kaɔɔdárae na bucu wánváa ke kegídíím. Sáati kúɔ né, idée cɔwore wánlám yi ɔéyi-ɔéyi, bika iyúú wenbí buríŋa ɔzɔléé né.

Sáati wenkí kúbɔní waagábisi idée né, nge woovu ɔlá níŋnáa wenbí buríŋa baagáwuli yi né, ɔcáa una lizɔɔ kaɔn, háli tfa ke kídíím. Náa ge waaján iyúú iléki ke sisí: a toovonúm nyáduná ɔɔdárae ɔna, kanara mogoobiya bokónú ma mána we ɔɔcɔ nyɔjɔ ce, bika nvére ɔjɔɔ.

Bujɔɔ bujɔɔ né, igoobiya waabá kɔní kúɔm-kúɔm bɔnmɔɔnáa yi. Bideléeri ge téedi waaján tiyóózi. Tulé tiyoozi-daá ge bɔɔgbɔɔ kúbɔní Koríko umú basí bedée wúro kaɔaa ní. Bidée sáati né, idée nába wánjáa yi ge sisí: kúbɔní ɔɔdárae-dúu, káma, unáa bedée níbaadeerú. Buga né, nyánnú sisí: méndɔé meyeli Bɔwú-daá ní-dée moɔóo. Bɔwú-daá ní-dée ge buján bíbisi bánjáa téedi tum sisí: Bɔwú-daá háli na sinje.

Bɔwɔ-daá-dée fárándíwá kée natíle ge: Kááŋmɔ́-daá na Kpíríní-de. Amá, urú kúɔm-dée bíya ge begée. Doo caanawú buujɔ́ né, Níncéewá wɔngbɔwúu ɔamá ge. Alú Níncée, abaalú Níncée. A bigée baalúru bú, Níncée ɔɔɔ. Doo né, kúɔnáa-dée lomaazé wɔgbɔ́ sɩsɩ sáare ɔm ɔ́nyelíi ku na koobíre itúúzi kazɔ́. Amá, bideléeri ge baana sɩsɩ bidée sáare ɔm ɔ́idakazɔ́. Nna weeyéle baabáazi séédíwá tunganáa-dée aláa kpɔwú.

Bányáa sɩsɩ Kááŋmɔ́-daá ɔ́ né, bó ge lsɔ́ wúro kúɔnɩ waagáa bujɔ́ nyazi ŋmɔ́ wenká kánŋmaá usóɔdáá né. Bidée yáási ɔ́ɔ́ maamáaci páá...; háli na sinje, a bigée urú waadála nna, bile nɔ́ ge urú wánnáa.

Kúɔnɩ sɩbaabi Acá waagálízí ná Bɔwɔ-daá téedi ɔ́anjá ukálíná ti kɩderewu-daá. Ué umú né, ɔ́oo wúro Job́ Séémɔ́ Kpárátááwú-dée Sɩbabi nblé.

Bɔwɔ-daá ke ade na usóɔdáá ge. Biiyéle kowurobɔ́ɔnɩ natíle ge nna.

- 1. Wúro ɔ́ɔ́dare-dúu-dée**
- 2. Wúro Job́-dée**

Wúrowá wenbá béndjii Bɔwɔ-daá kowúrɔ́ né ndj:

- 1. Wúro Koríko ɔ́ɔ́dare-dúu**
- 2. Wúro Bacáa**
- 3. Wúro Cabasi**
- 4. Wúro Kúra**
- 5. Wúro Gúúni I**
- 6. Wúro Akoríko**

7. Wúro Táágbá
8. Wúro Akpó
9. Wúro Suudu
10. Wúro Jobó
11. Wúro Akónḡo
12. Wúro Gúúni Abuduláayi

Baríḡa badaá né, wúro Táágbá-déé kowúróo weeleeri ná. Ulé waazá-daá ḡoḡo ge Jáámáwá wḡḡoḡni, waazá-daá ḡoḡo ge belé beegbé bika Faránsi ikóni.

Baríḡa badaá ḡoḡo né, wúro Gúúni I déé kowúróo waala ná ḡóni. Ulé waazá-daá ge iráa-déé yám na anasáára-déé tumé ḡóni nána waagba butólu. Iráa weenée búóni baḡu abimbimé. Bilé bidée tuméwá amú adaá naáre ge Calú-déé koláázi na Alijo búu-déé ḡugoré. Bilé bidée níbááni ge ḡoo caanawó kúbḡnáa wánḡaá sisi: níbáabilíḡ.

Bḡḡwó-daá ḡibimbiḡé ḡina ge ḡoo caanawó né, bánḡaá sisi: Asuncé kadaróo. Káma, ḡoo né, Asuncé nába-déé níbááwu nbulé. Kulé ge belé bḡḡḡḡḡḡnáa a baagálu Lááwu Beenée-daá bḡḡḡḡḡé Sḡḡḡḡyí. Bḡḡwó-daá waabisi ná bedée ḡaaveezidé. A bigée baadála nána, na aláa ikálíiná kíḡíim beeḡi bika né becéle we beḡi, naaní buḡo bḡkpóo bedée níbááwu.

Lizási nasínáázá wená Bḡḡwó-daá.

- **Sutówa:** Téédi-déé lizóo kúbḡḡga nbulé. Kelé kegée luré ge fáya náḡe, bika bilá lááwu buto ḡuro. ḡoo caanawó yóóni we né, a bigée yooráa wḡḡoḡni si boyóo Bḡḡwó-daá nába, nge Alíga kúbḡḡga waamá kewóo

Sutówa wángalizí uráa ge bágana bedée tóóni na nyimé bokóni basiná Bɔɔwú-daá nba boyóo igɔma. Amá, Sutówa-dée uráa bem né, belé begée uráa bumúsi ge, káma, belé badabíni. Tóɔ, sáati wenkí yowú wéndém si bekpé né, a bigée begerereɲe, uráa kebéeena we ge, amá, sáati wenkí bánjuonáa lááwu si basúu kidaá né, na betelɛɲ. Féwu kúfulóm ge bánlaá kelé. Ulé ibaasí né, wúro weení idíina né, a bigée bíni woozúlu, asée waaláa ke féwu. Féeni natíle ferí-dée alikáwílí we lizóɔ kam na kowuro-jaaráa balawótáá. A weení waajáa kowúrɔɔ ge weedɪ ke né, wénverí féwu, wóngɔní isí né, idée nba wénverí féwu. A ngú idasí ge ileerée, wónbonáa féwu bika isí na buɔ naáru itédjii.

Doo caanawó né, a bánlám amuzé Bɔɔwú-daá, búngɔni bitála zaamáánu nakúru né, nyánnáa ge amuzé amú alá yíni kazóɔ, uráa isu kéj-kéj. Bínwílí sisi: Sutówa-daá nba wɔɔgóni bááre nbulé.

Doo bujɔɔɔ caanawó báa ngbetii we biɖidáare né, a bigée yoolimá waajáaru páá...; báa ɖaanɲa wenká-ɖɔ né, bánnaa ge cuule wángbáa luré ɖum ɖujɔ, wánní uráa wánɲmatí ɖidaá.

- **Kanjawó:** Kelé kegée wilási nasídoozo ge sulí isóɔdáá sisála. A bigée nabúru bidakazóɔ né, si bukóni téédɪ-daá, asée Kpimíre weewíi, kulé kedée kiwíluú nbulé. Nna né, kúbɔnáa wángurúu isóɔdáá bika balá wenbí bínbɔɔzɪ né, na téédɪ ɪɔɔ alaafíya. A bigée urú si isi ná, wóndɔlí. Bánlaá kelé nam, baláa ke súa yáá kelimbíré.

-**Kazalíya:** Kelé kegée búúre ge, bika kowe lááwu-daá buwá Kuluwaaru kujuú-ɖɔ. A bigée fɔɔ-daá kpíná wánlám ásáráwú kíɖíidi boodjuu né, a

bigée boobó bana ke, kelé kánluzí maari ge kíngilím kíngerí fási suń. Bánlaá kelé kelimbé.

- **Ábúzú:** Kelé kegée búóre kófulómde, kelé kóngonáa ku tééwu téédi-daá, buka kídíím ilá alibáraka fási-daá. Bánlaá kelé kelimbé.

Kangara nakóru ibá kívéyí sísí: téédi ríña-dée nígi. Báa kowurobɔɔwó wenkí na kídee nígi ge.

Bɔɔwó-daá awúrudábuwá ge bánɗarí sísí: Kúkɔwɛɛwá. Káma, ɗoo caanawó né, Bɔɔwó-daá níba-dée tuméere ge kúúkási lúúdi. Bánlúú bányanáa aláa kókó-dínáa, belé bénjetíná kókó. Lelɛɛɗɗó anasáára waalízí tankedé né ge kúúkási-dée kíyaku waazí, ánta, ɗoo né, sulé siriké ge Kúłwaari, kelé keńdíím ku háli Camanáa níbááwu-daá. Amá, kagujúú kɔwe Bɔɔwó-daá ɗanjá.

Bɔɔwó-daá-dée tíña-tíña ndj:

Kólináa na isóódaá, Agidáagba-dée na wísi ɗaagaludé, buwá Kekpédéyí urú wándjús ke na ikpa Bɔɔwó-daá né, kina Siyáwu ge tíña.

Bɔɔwó-daá na káánmɔɔ-daá né, fatima we balawótáa cíko. Biiyéle baama sukúúli na lákúta balawótáa na buco baríña babízi beɗi bídee rííba. Tóo, wíre neɗere féyí baalízí ɗe bánvounáa tóm Bɔɔwó-daá wúro-dée né. Biiyéle a bigée sísí: tóm natúru waalá, awórobíya wéngbedí ge boutúúzi bedée wúro-dée ɗugoré-daá bɔnyóózi ti.

Níncéewá wenbá baduná téédi né baasí, Nɔwɔɔwa ɗuɗɗo wɔɗɗo ná. Amá, sééɗiwá tunganáa ɗuɗɗo we ína.

- ɗíkéeńíwá, ɗáárowá, Móóláwá, Segbewá na Nántɔwá.

Tóo, wenbí Bɔɔwó-daá cɔwure kée bi né nbulé yoo.

Mogoobíya aláa na abaaláa Tem kalaqáa, tákaraqá kina kigée kúnvulísi dáázá-ɔɔ ge. Kínwílú dáa caanadóm wentí ɔoo dájaájaanáa waalá bi ge ɔéɔé tɛɛvólási woozúu susuwúu né.

Amá, ɔénveerím míu sisi: tééɔi cíkɔ ge ɔánbuzi ɔɔmáa. Bilé né, a weení unyi sisi: ɔwená bidée ɔzáfúlúɔe tééɔi natóru-rɔɔzi né, wánbuzi ikáɔmaa dáa wentí trína tɔwe né, bika ɔbízi ɔnyózi ɔlá nɔnáa tɔganáa ɔánlám ti né.

Múgoobú Caagbara Sɔɔli Ngoobú.

Bɔɔwó-daá kutoluú

« Histoire du village de Bowouda »

1ère édition par EDITEM en juin 1993.

2ème édition ressaisie par CLTem en 2024.

Impression numérique sur www.tembiya.net

Dépôt légal 2ème trimestre 2024

CLTem, BP 200, Sokodé, TOGO

Pres.CLTem@gmail.com